

**Fıkıh-Tefsir İlişkisi Açısından Ahkâm Âyetlerinde Yorum Farklılıklarının
Nedenleri**
**The Reasons for Different Interpretations of Ahkam Verses in Terms of the
Relationship Between Fiqh and Tafsir**

Hasan DEMİR

Araştırma Görevlisi Doktor, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü,
İslam Hukuku Anabilim Dalı, Siirt, Türkiye

Research Assistant Doctor, Siirt University Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Basic
Islamic Sciences, Siirt, Turkey

demirhasan733@gmail.com ORCID: 0000-0001-5881-1293

Atıf/©: Demir, Hasan, Fıkıh-Tefsir İlişkisi Açısından Ahkâm Âyetlerinde Yorum Farklılıklarının
Nedenleri, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2024) 11-22, ss., 1-21.

Citation Demir, Hasan. The Reasons For Different Interpretations Of Ahkam Verses In Terms Of
The Relationship Between Fiqh And Tafsir, *Kafkas University Faculty of Divinity Review*, (2024) 11-
22, pp. 1-21.

Makale Bilgisi / Article Information:

Doi: 10.17050/kafkasilahiyat.1476507

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 1 May / Mayıs 2024

Accepted / Kabul Tarihi: 8 July / Temmuz 2024

Published / Yayın Tarihi: 15 July / Temmuz 2024

Volume / Cilt: 11; **Issue / Sayı:** 22; **Pages / Sayfa:** 1-21.

Suggested ISNAD Citation: Demir, Hasan. Tefsir İlişkisi Açısından Ahkâm Âyetlerinde Yorum
Farklılıklarının Nedenleri, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2024) 11-22, ss. 1-21.

Notlar/Notes

Yazar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

www.dergipark.org.tr

The Reasons for Different Interpretations Of Ahkam Verses In Terms Of The Relationship Between Fiqh And Tafsir

Hasan DEMİR

Abstract

The verses of the Qur'ân al-kerîm, which is the first source of recourse for Muslims in all problems, both material and spiritual, that make judgements about jurisprudential fields such as worship, mu'alam al-malât, munâqahât and ukûbat are called ahkâm verses in the most general sense. The exact number of these verses is disputed. As a matter of fact, there are those who state that the number is five hundred as well as those who state that it is two hundred. Since the early periods, the exegesis of the verses containing judgements has been of special interest to the fuqaha in addition to the commentators. Therefore, it can be said that this field is the common field of tafsir and fiqh. In this respect, it is observed that both the commentators and the fuqaha put forward various views on the meanings expressed by the verses of ahkam and some of these views differ from each other from time to time. As a matter of fact, it is known that after the Prophet's decease, there were disagreements among the Companions about the meaning of some of the verses of ethics and different opinions were put forward about the same verses. Many factors have an effective role in the different interpretations of the verses containing judgements by the commentators and jurists from time to time since the generation of the Companions and the tabiin generation. It is seen that the richness of expression of the Qur'ân al-Karîm and its language, Arabic, paves the way for the emergence of different interpretations. In this study, document analysis method, one of the qualitative research methods, will be used to focus on some of the reasons that are effective in the different interpretations of the ahkam verses.

Keywords: Islamic Law, Tafsir. Ahkâm, verse, dispute.

Fıkıh-Tefsir İlişkisi Açısından Ahkâm Âyetlerinde Yorum Farklılıklarının Nedenleri

Hasan DEMİR

Öz

Müslümanların gerek maddi gerekse manevi bütün problemlerde ilk müracaat kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in ibâdat, muâmelât, münâqahât ve ukûbât gibi fikhî alanlarla ilgili hüküm bildiren âyetlerine en genel anlamda ahkâm âyetleri denilmektedir. Bunların kesin olarak sayısının kaç olduğu ihtilâftır. Zira sayının beş yüz olduğunu ifade edenler olduğu gibi iki yüz olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır. İlk dönemlerden itibaren hüküm ihtiva eden âyetlerin tefsiriyle, müfessirler dışında özel olarak fukahâ da ilgilenmektedir. Dolayısıyla bu sahanın tefsir ve fıkıh ilminin ortak sahası olduğu söylenebilir. Bu minvalde hem müfessirlerin hem de fukahânın ahkâm âyetlerinin ifade ettiği manalar ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürdükleri ve bu görüşlerin bir kısmının da yer yer birbirinden farklılık arz ettiği müşahede edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra sahâbe arasında da ahkâm âyetlerinin bir kısmının hangi manayı ihtiva ettiği hususunda ihtilâfların meydana

3 |Demir “Fıkıh-Tefsir İlişkisi Açısından Ahkâm Âyetlerinde Yorum Farklılıklarının Nedenleri”

geldiği ve aynı âyetlerle ilgili farklı fikirlerin ileri sürüldüğü bilinmektedir. İhtilâfların meydana geldiği sahâbeden ve tabiin neslinden itibaren müfessirlerin ve fukahânın hüküm içeren âyetlerin tefsirinde zaman zaman birbirinden farklı yorumlar yapmasında birçok faktörün etkin rolü bulunmaktadır. Kur’ân-Kerîm’in ve onun dili olan Arapçanın sahip olduğu ifade zenginliğinin de farklı yorumların ortaya çıkmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi metodu kullanılarak ahkâm âyetlerinin farklı yorumlanmasında etkili olan birtakım sebepler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Tefsir, Ahkâm, Âyet, İhtilâf.

GİRİŞ

Kur’ân-ı Kerîm’de ibâdat, muâmelât, münâkehât ve ukûbât gibi fikhî alanlarla ilgili hüküm bildiren âyetlere en genel anlamda ahkâm âyetleri denilmektedir. Bunların belirli bir sayıyla sınırlı olup olmadığı, sınırlı ise kaç âyet olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Müfessirlerin çoğunluğunun da aralarında bulunduğu bazı bilginlere göre âyetlerin her birinden muayyen bir hükmün çıkarılabilmesi mümkündür. Dolayısıyla bunun belirli bir sayıyla sınırlandırılması isabetli değildir. Diğer bazı bilginlere göre ise ahkâm âyetleri mahsur/sayılı/sınırlıdır. Bu görüş sahipleri de bunun sayısı hususunda farklı kanaatler ortaya koymuşlardır. Kimisi bunu iki yüz âyetle, kimisi yüz elli âyetle, kimisi ise beş yüz âyetle sınırlandırmaktadır. Yaygın kabul de beş yüz âyet olduğu yönündedir.

Resûlullah’ın (a.s) ahirete irtihalinden sonra ahkâm âyetlerinin içerdiği hükümlerin bir kısmıyla ilgili örneğin namazın, zekâtın, orucun farz olması; içkinin, kumarın, zinânın haram olmasıyla ilgili herhangi bir ihtilâf söz konusu olmaz iken; bir kısmıyla ilgili fakihler arasında görüş ayrılıkları olmuştur. Fıkıh âlimleri ahkâm âyetlerinin ihtiva ettiği manaları açığa çıkarmak için bu alana dair tefsirler yazmışlardır. İlk ahkâm tefsirini yazan¹ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) olup tefsirinin ismi “Tefsîrû’l-hamsi mi’e âye mine’l-Kur’ân”dır.²

Fikhî hükümleri muhtevi olan ahkâm âyetlerinin bir kısmının fakihler tarafından farklı yorumlanmasının sebebi hiç kuşkusuz onların keyfî tavırlarına göre yorumlaması değildir. Nitekim âyetleri heva ve heveslerine göre yorumlamadan en uzak olan kitlelerden biri de fakihlerdir. Fıkıh ilmiyle iştigal eden âlimlerin aynı konuda farklı şeyleri

¹ Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) Keşfü’z-Zunûn isimli eserinde İlk ahkâm tefsirini yazan kişinin Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820) olduğunu söylemektedir. Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn* (Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ, 1941), 1/1. TDV İslâm Ansiklopedisi Ahkâmü’l-Kur’ân maddesinde de “Ahkâmü’l-Kur’ân’a dair ilk eserin İmam Şâfiî tarafından hazırlandığı kabul edilir.” cümlesiyle bu durum belirtilmiştir. Bedreddin Çetiner, “Ahkâmü’l-Kur’ân - TDV İslâm Ansiklopedisi” (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988), 1/552.

² Mukâtil b. Süleyman’ın bahse konu tefsiri Mehmet Beşir Eryarsoy tarafından “Ahkam Âyetleri Tefsiri” isimliyle Türkçeye çevrilmiştir. (İşaret Yayınları, İstanbul 2000)

söylemelerinin birçok sebebi olabilir. Örneğin âyetteki kelimelerden bir tanesinin müşterek olması ihtilafa düşmelerinde etken olabilir. Mesela Müddessir sûresi 51. âyetteki قَسْوَرَةَ kelimesi hem okçu anlamına gelmekte hem de aslan anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Tekvîr Sûresi 17. Âyetteki عَسْعَسَ kelimesi hem gecenin başlangıcı hem de gecenin bitişi anlamına gelmektedir.³

Genel olarak Kur’ân-Kerîm’in tefsirinde, özel olarak da ahkâm âyetlerinin tefsirindeki görüş ayrılıkları için birçok gerekçe serdedilmiştir. Örneğin Takiyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) âyetlerin tefsirine yönelik ihtilafların iki ana sebep nedeniyle olabileceğini aktarmaktadır: Ona göre bunlardan birincisi nakildeki farklılıklardan kaynaklı sebepler iken, ikincisi nakil dışı yollar diğer bir ifadeyle lafzi/istidlâl farklılıklarından kaynaklı sebeplerdir.⁴ O, istidlâlî bilgilerden hareketle yapılan tefsirlerde hatanın en çok şu iki nedenden ötürü yapıldığını belirtmektedir:

- Birincisi inandığı düşüncelere göre Kur’ân-ı Kerîm’in lafızlarını açıklamadır.
- İkincisi ise Kur’ân-ı Kerîm’in kendisine indiği Hz. Peygamber (a.s) ve ilk muhatapları olan sahâbe dikkate alınmadan salt Arapça ile tefsir yapılmasıdır.⁵

Ahkâm âyetlerinin farklı şekillerde yorumlanması ile ilgili olarak birçok etken zikredilebilir. “Mensup olunan mezhep”, “kırâat”, “sebeb-i nüzul”, “bağlam”, “lafzın âm ve hâs olması”, “hakikat ve mecaz”, “mutlak ve mukayyed”, “mücmel”, “hurûf-u meânî” bunlardan en önemlilerini teşkil etmektedir. İlgili etkenleri arttırmak ve farklı şekillerde kategorize etmek mümkündür. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi metodu kullanılarak ahkâm âyetlerinin farklı yorumlanmasında etkili olan mezkur etkenler üzerinde durulacaktır. Böylece âyetlerin farklı yorumlanmasındaki sebeplerin fikhî hükümlere ne derece etki ettiği ortaya konulacaktır. Fıkah ve tefsir disiplinlerinin ilişkisinin mahiyeti açısından ve de aynı âyetlerden farklı hükümlerin neden çıkarıldığına dair bir fikir edinilmesi cihetinden çalışmanın önemli olduğu belirtilebilir.

1. Mensup Olunan Mezhep

Fıkah âlimleri ahkâm âyetlerini yorumlamadan evvel dini hükümleri belli bir mezhep ekseninde yaşamaktadır. Gerek dini hükümlerin tatbikinde takip ettikleri yol, gerekse de sahip oldukları dini alt yapıyla birlikte bilgi birikimlerinin onların yorumlarını etkilediği söylenebilir. Tefsir faaliyetinin genel itibarıyla bir insan ürünü olması hasebiyle insanın ruhsal halinin, doğup yetiştiği ve sahip olduğu bilgi birikimini edindiği sosyal

³ Ebi'l Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûlî't-tefsîr* (Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, 1980), 17.

⁴ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûlî't-tefsîr*, 20.

⁵ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûlî't-tefsîr*, 33. İbn Teymiyye'ye göre; Hâricîye, Cehmiyye, Râfiziyye, Kaderrîye, Mutezile ve Mürjîye gibi grupların yazdıkları tefsirler birinci kategoridedir. İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûlî't-tefsîr*, 34.

çevrenin onun üzerinde oluşturduğu bir kısım etkilerinin olmaması düşünülemez.⁶ Dolayısıyla âlimlerin içerisinde yetiştiği ve benimsediği mezhebî düşüncenin onların ahkâm âyetlerini farklı şekillerde yorumlamasının sebeplerinden birini teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim hicri ikinci asrın sonlarından itibaren âlimlerin mensup oldukları mezhebi destekleme ve savunma için “Ahkâmü'l-Kur'ân” ismiyle eser ortaya koydukları görülmektedir.⁷

Âlimlerin bir kısmı mezheplerin onlar üzerinde bıraktığı etkiyi “mensup oldukları mezhebin en isabetli mezhep olduğunu” eserleri aracılığıyla açıkça deklare etmeleriyle ortaya koymuşlardır. Örneğin Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110) “Ahkâmü'l-Kur'ân” isimli eserinin başında şöyle demektedir:

“İtibar edilen kadim mezheplerle birlikte mütekaddim ve müteahhir bütün âlimlerin mezheplerini mülâhaza ettim, onların görüşlerini analiz ettim, amaçları ve yöntemlerini tetkik ettim ve gördüm ki İmam Şâfi'nin mezhebi içlerinde Allah rızasına en uygun, en doğru ve en sağlamıdır. Hatta çoğu görüşlerindeki bakış açısı, çoğu mütalaaları zan ve tahmin derecesinden hak ve yakın derecesine yükselmiştir.”⁸

Bir kısmı da bunu açıkça eserinde söylemese de eserinde ortaya koyduğu tavır ile bunu gösterdikleri görülmektedir. Örneğin; Ebû Bekr er-Râzî el-Cassâs (ö.371/981) buna örnek olarak verilebilir. “Tahâvî (ö.321/933) ve Cassâs (ö.371/981) Örneğinde İki Hanefî Ahkâm Tefsirinin Mukayesesi” isimli tezinde Zeyneb Soyarslan'ın şu ifadeleri de bunu teyit etmektedir: “Cassâs istisnalar hariç olmak üzere Hanefî mezhebinin görüşlerinin tamamını benimsemektedir. Tefsirinde Hanefî mezhebinin görüşlerini daima diğer görüşlerden üstün tutmaktadır.”⁹

Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) tefsirinde ifade ettiği “Kişi, mezhebini üstün kılmak ve savunmakla yükümlüdür. Bu da mezhebin görüşlerini destekleyecek delillerle ve mezhebin görüşlerine aykırılık teşkil eden delillerin

⁶ Süleyman Narol, *Mezhep Mensubiyetinin Kur'ân'ı Anlamaya Ve Yorumlamaya Etkisi (eş'ariyye Ve Mu'tezile Örneği)* (Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 306.

⁷ Mevlüt Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi ile İlk Fıkhi Tefsir* (İstanbul: Bayrak Matbaası, 1996), 97.

⁸ Ebü'l-Hasen Şemsüslâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed et-Taberî Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, ed. Mûsâ Muhammed Ali Abd Atiyye İzzet (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405), 1/2.

فإني لما تأملت مذاهب القدماء المعترين، والعلماء المتقدمين والمتأخرين واختبرت مذاهبهم وآراءهم، ولحظت مطالبهم وأبحاثهم، رأيت مذهب الشافعي رضي الله عنه وأرضاه أسدها وأقومها، وأرشدتها وأحكمها، حتى كان نظره في كبر آرائه، ومعظم أبحاثه، يترقى عن حد الظن والتخمين، إلى درجة الحق واليقين.

⁹ Zeyneb Soyarslan, *Tahâvî (ö.321/933) ve Cassâs (ö.371/981) Örneğinde İki Hanefî Ahkâm Tefsirinin Mukayesesi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 142.

zayıflatılmasıyla gerçekleşir.”¹⁰ sözü de mezhep mensubiyetinin oluşturabileceği etkiyi göstermesi açısından kayda değerdir.

Ahkâm âyetlerinin yorumlanmasında müntesip olunan mezhebin önemli bir aktör olduğunu Mehmet Bağış’ın “Ahkâm Âyetlerinin Tefsirinde Mezhebe Bağlılık (Beydâvî ve Neseî Örneği)” isimli makalesinin sonuç bölümündeki şu ifadeleri teyit etmektedir:

“Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*'de ahkâm âyetlerini tefsir ederken, çoğunlukla mezheplerin farklı görüşlerini, ileri sürdükleri delillerle birlikte açıklamıştır. Ele aldığı meselede genellikle müntesibi olduğu Şâfiî mezhebinin görüşünü tercih ederek, bu görüşü Hanefî mezhebinin görüşüyle karşılaştırmış ve ispatlamak amacıyla da âyet, hadis, icmâ ve kıyas gibi itibar edilen delillerden yararlanmıştır. Neseî de *Medârikü't-tenzîl* adlı tefsirinin muhtelif yerlerinde fıkah ilmi kapsamına giren konulara yer vermiştir. Ahkâm âyetlerinin tefsirine büyük önem veren Neseî, ele aldığı meselede Hanefîlerin dışındaki diğer mezheplerin görüşlerine fazla teferruata girmeden değinmiştir. Ancak müntesibi olduğu Hanefî mezhebinin görüşlerini âyetlerden, hadislerden ve diğer aklî delillerden ispatlamaya çalışmış, diğer mezheplerin görüşlerini reddetmiştir. Bazen de Ebû Hanîfe'nin talebeleri arasında meydana gelen fikhî ihtilaflara yer vermiştir.”¹¹

Müntesip olunan fikhî mezhebin ahkâm âyetlerinin yorumlanmasında etkili olduğuna şu örnek verilebilir:

“Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun.”¹² âyetinin tefsirinde zinâ cezası ile beraber sürgün cezasının verilip verilmeyeceği ile ilgili Hanefî mezhebi âlimlerinden Cessâs, mezhebin genel kabullerinden olan “Nassa yapılan ziyâde nesihtir.” anlayışını benimsemiştir. Bu minvalde celde (değnek) cezasına ek olarak sürgün cezasının had olarak verilemeyeceğini belirtmiştir.¹³ Şâfiî âlimlerinden Kiyâ el-Herrâsî ise Şâfiî mezhebinin görüşü olan “celde (değnek) cezasına ek olarak sürgün cezasının had olarak verileceği” görüşünü benimsemiştir. Kiyâ el-Herrâsî'ye göre sürgün cezasının kaynağı sünnettir. Âyetin zâhiri ise ona göre sürgün cezasını ispat etmediği gibi yasaklamamaktadır.¹⁴

Müntesip olunan kelâmî mezhebin de ahkâm âyetlerinin yorumlanmasında etkili olduğuna şu örnek verilebilir:

¹⁰ Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*, ed. Ali Abdalbârî Atıyye (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 1/41-42.

وعلى المرء نصره مذهبه والذب عنه وذلك بإقامة الحجج على إثباته وتوهمين أدلة نفاته

¹¹ Mehmet Bağış, “Ahkâm Âyetlerinin Tefsirinde Mezhebe Bağlılık (Beydâvî ve Neseî Örneği)”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/23 (15 Aralık 2019), 652.

¹² Nûr 24/2.

¹³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, ed. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/334.

¹⁴ Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/293.

“Ey iman edenler Allah’a itaat edin, Peygambere itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de.”¹⁵ Bu âyette geçen *وَأُولِي الْأَمْرِ* / ve ulü'l-emri (ulü'l-emre de) ifadesinin ne olduğu konusunda çeşitli görüşler serdedilmiştir. Bunlardan öne çıkanlar temelde şöyledir:¹⁶

- İdarecilerdir. Cumhuriyetin görüşü bu şekildedir.

- Kur’ân-ı Kerîm ve ilimle iştigal edenlerdir. Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697), Mücâhid el-Mahzûmî (ö. 103/721) ve İmam Mâlik’in (ö. 179/795) görüşü bu şekildedir.

- İnsanların işlerini idare eden akıl ve fikir sahibi kişilerdir.

Râfîzî’lere göre ise âyette *وَأُولِي الْأَمْرِ* ibaresinden maksat masum olan imamlara itaattir. Çünkü masum olmayan imamlar dışındaki yöneticiler ile bilginler hata ve yanlış düşebilir.¹⁷

Şîîlerle Sünnîler arasında cereyan edip günümüze kadar gelen tartışmalardan biri de Müt’a nikâhının hükmüdür. Şîa’nın en büyük kolu olan Ca’feriyye’de mubah sayılmaktayken; tüm sünnî mezheplerce haram sayılmaktadır. Müt’a nikâhının meşruiyetini ispat ve Ehl-i sünnet görüşünün çürütülmesi sadedinde öne sürülen delillerden biri “Evli kadınlarla evlenmeniz de haramdır. Cariye edindikleriniz hariç. Allah’ın size verdiği hüküm budur. Bunların dışındakiler size helaldir. Yeter ki, mallarınızla talip olun, iffetli olun, sıfah yaşamayın. Kadınlardan yararlanmanız karşılığında onların mehirlerini bir farz olarak ve iyi bilinen ölçülerle verin. Mehir kesildikten sonra karşılıklı rızalaşmanızda bir sakınca yoktur. Allah Alim’dir/her şeyi bilir, Hakim’dir/her işinde hikmet vardır”¹⁸ âyetidir. Söz konusu âyette geçen “Kadınlardan yararlanmanız karşılığında onların mehirlerini verin” ifadesinden yola çıkan Şîa’nın Ca’feriyye kolu müt’a nikâhının caiz olduğunu savunmaktadır. Ehl-i sünnet âlimleri ise tefsirlerinde bu pasajın nikâh bahsi üzerine nazil olduğunu belirtmektedirler.¹⁹ Şîa (Ca’feriler) bu âyetten yola çıkarak çeşitli şekillerde müt’a nikâhının mubah olduğunu temellendirmeye çalışmaktadır. Onlardan birisi şöyledir: Müt’a nikâhı “Kadınlardan yararlanmanız karşılığında onların mehirlerini bir farz olarak ve iyi bilinen ölçülerle verin.” âyetinin hükmüne dâhildir. Çünkü söz konusu âyette ifade edilen mal/mehir; hem sürekli olarak bir bayandan yararlanmak isteyen kişiyi, hem de belirli bir süre için yararlanmak isteyen kişiyi kapsamına alır. Bu iki kısımdan her biri bu ifadeye dâhil olduğuna göre, âyetteki “Mehir kesildikten sonra karşılıklı rızalaşmanızda bir sakınca yoktur.” ifadesi, her iki kısmın da helal olmasını

¹⁵ Nisâ 4/59.

¹⁶ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmîl-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfeys (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1964), 5/259-260.

¹⁷ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/265.

¹⁸ Nisâ, 4/24.

¹⁹ Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr Mâturîdî, *Tefsîru’l-Mâturîdî (Te’vilâtu Ehli’s-Sünne)*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2005), 3/114-115.

gerekli kılar. Bu da müt’a nikâhının helal olduğuna işaret eder.²⁰ Kur’ân-ı Kerîm’deki fıkıhla ilgili âyetleri açıklayan Şîî âlim Süyûrî de eserinde müt’a nikâhının mubah olduğuna dair bir başlık açıp konuyu ele almaktadır. Konuya dair temellendirmelerinden bir tanesi ilgili âyettir.²¹ Cessâs ise *Ahkâmü’l-Kur’ân* isimli eserinde “Bâbu’l-müt’a” başlığını açarak bunun caiz olmadığını ortaya koymaktadır.²²

2. Kırâat

Kur’ân-Kerîm’in bazı âyetlerindeki kırâat ihtilafları, onların hem çeşitli şekillerde okunmasına hem anlamlandırılmasına hem de onlardan farklı fikhî görüşlerin ortaya konmasına zemin hazırlamıştır. Âyetlerden farklı manaların ve hükümlerin elde edilmesini sağlayan kırâat ihtilaflarının İslami ilimlere bir zenginlik kattığı söylenebilir. İmam Süyûtî (ö. 911/1505) *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* adlı eserinde kırâat ihtilaflarının sağladığı yararları değinmektedir. Onlardan bir kısmı şöyledir:

- Ümmete kolaylık ve hafiflik sağlama.
- Hz. Peygamber’in (a.s.) ümmetinin diğer ümmetler karşısındaki fazilet ve değerini ortaya koyma. Çünkü diğer tüm ümmetlere kitapları tek şekilde nâzil olmuştur.
- Allah’ın kitabını araştırmak, kitabın lafzının zabtını ve manalarını incelemek, onlardan hüküm istinbât etmek ve hükümlerin tercih ve ta’lil yönlerini göstermek suretiyle elde edilecek ecirleri arttırma.
- Kur’ân-ı Kerîm’in barındırdığı sırları ortaya çıkarma onları değişim ve dönüşümden koruma.²³

Kırâat ihtilaflarından sâdir olan farklı fikhî görüşlere örnek olarak “abdest alınırken ayakların durumu” verilebilir. Maide sûresinin altıncı²⁴ âyetinde geçen *وأرجلكم* kelimesindeki lam harfinin Kırâat imamı tarafından hem *esre* hem de *üstün* olarak

²⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb et-Tefsîrü’l-kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420), 10/43.

²¹ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Mikdâd b. Abdillâh b. Muhammed b. el-Hüseyn es-Süyûrî, *Kenzu’l-İrfân fi Fıkhı’l-Kur’ân* (Tahran: el-Mektebetü’l-Murtadâviyye, 1373), 149-171.

²² Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 94-105. Klasik dönemdeki birçok âlim müt’a nikâhının caiz olmadığını kaleme aldıkları eserlerinde zikretmişlerdir. Bunlardan biri de Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en güvenilir kitap kabul edilen el-Câmi’u’s-sahîh adlı eseriyle tanınmış meşhur muhaddis Buhârî’dir (ö. 256/870). Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamit Sevgili, *İmam Buhari* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 105-106.

²³ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *El-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, ed. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhîm (el-Heyetü’l-Mısriyye’l-Amme Lil-Kuttâb, 1974), 1/278-279.

²⁴ “Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve kollarınızı yıkayın, başınıza meshedin ve topuklara kadar da ayaklarınızı yıkayın! Eğer cünüp iseniz güzelce yıkayıp temizlenin. Şayet hasta veya yolcu olursanız yahut biriniz tuvaletten gelirse ya da eşlerinizle cinsî münâsebette bulunur da, abdest veya gusül almanız gereken böyle durumlarda su bulamazsanız, o zaman temiz toprağa ellerinizi sürüp onunla yüzlerinizi ve dirseklere kadar kollarınızı meshedin. Allah size herhangi bir zorluk çıkarmak istemez lakin sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”

telaffuz edilip nakledilmesi fikhî bir ihtilafın gerçekleşmesine sebep teşkil etmiştir. Âlimlerin bir kısmı âyetten ayakların mesh edileceği hükmünü/sonucunu çıkartırken bir kısmı da ayakların yıkanması gerektiği sonucunu çıkartmıştır. Kırâat imamlarından Nâfi' b. Abdurrahman el-Leysî (ö. 169/785), Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (ö. 118/736), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) üstün ile Hasan-ı Basrî ve A'meş (ö. 148/765) ötre ile Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738) Ebû Amr b. Alâ el-Basrî (ö. 154/771), Hamza b. Habîb (ö. 156/773) kesre ile okumuştur.²⁵

Esre ile okuyanlar ayakların yıkanması değil, mesh edilmesi gerektiği görüşündeler. Şa'bî (ö. 104/722), Mücâhid el-Mahzûmî (ö. 103/721) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) de bu görüştedir.²⁶ Üstün olarak okuyanlar ise ayakların mesh edilmesi değil yıkanması gerektiğini belirtmişlerdir. Cumhur-i fukahânın mezhebi bu şekildedir.²⁷ Taberî (ö. 310/923) Müslümanların ayakları yıkama ve mesh etme arasında muhayyer olduğu görüşündedir.²⁸

3- Sebeb-i Nüzûl

Spesifik bir hadise yahut soru üzerine nâzil olan âyetlerin anlaşılmasına sebeb-i nüzûlün önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Bununla ilgili İbn Teymiyye şöyle demektedir: “Sebeb-i nüzûl âyetin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Zira sebeb-i nüzûl ilmini bilmek sebebini sonucunu bilmeyi sağlar.”²⁹ İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302) de aynı minvâlde şöyle demektedir: “Sebeb-i nüzûlün açıklanması âyetlerin anlaşılmasında kuvvetli bir etkidir.”³⁰

Her ne kadar sebeb-i nüzul, özel bir olay üzerine nâzil olsa da cumhura göre âyetler nâzil olunan özel sebebe hasredilmez.³¹ Âyetlerin daha doğru anlaşılmasında sebeb-i nüzûlün rolü inkâr edilemez. Bununla birlikte âlimlerin esbâb-ı nüzûl konularıyla aşırı derecede iştigal etmesinin mesailerini verimsiz hale getireceği, Kur'ân-ı Kerîm'e bakış açılarını daraltacağı, yeni meseleleri Kur'ân üzerinden değerlendirme ve çözüme kavuşturma yolunu daraltacağı dikkatten uzak tutulmamalıdır.³² Nitekim Kur'ân-ı

²⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/91.

²⁶ Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, ed. Sadettin Ünal (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 1/81.

²⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/91.

²⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, ed. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/71.

²⁹ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûlî't-tefsîr*, 16.

³⁰ Süyûtî, *El-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/108.

³¹ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûlî't-tefsîr*, 16; Abdurrahman Ensari, “Sebeb-i Nüzûlün Tesbit ve Tercih Kuralları”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (12 Mayıs 2015), 90.

³² Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl - TDV İslâm Ansiklopedisi” (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 11/361.

Kerîm’in kapsadığı anlamları anlamaya vesile olan nedenlerin bilinmesinin dini açıdan herhangi bir faydasının olmadığını iddia edenler de olmuştur.³³

Sebeb-i nüzûl ile üretilen farklı fikhî görüşlere örnek olarak Bakara 197. Âyette geçen “وتزودوا فإن خير الزاد التقوى / Azık edinin, kuşkusuz azığın en hayırlısı takvadır.” verilebilir. Bu âyetin iniş sebebiyle ilgili rivâyet şöyledir: “Yemen halkı³⁴ hac esnasında herhangi bir azık edinmiyordu. Biz Allah’a tevekkül edenleriz diyorlardı daha sonra da insanlardan azık istiyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi.”³⁵

Âyette geçen “وتزودوا” azık edinin” ifadesiyle ilgili çeşitli görüşler öne sürülmüştür: Bunlardan bazıları şöyledir:

- Salih yol arkadaşı edinin.³⁶

- Ahiret için salih amel, takva edininiz. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-muhît* adlı eserinde bu görüşü seçmiştir.³⁷ Ebû Hayyân, âyetin nüzûl sebebi her ne kadar dünyevi azık edinmeye delâlet etse de ilgili ibarenin öncesindeki “Hayır adına ne yaparsanız onu da Allah bilir.” ibaresinin ve sonrasındaki “Kuşkusuz azığın en iyisi de takvadır.” ifadesinin uhrevî azık edinmek anlamına geldiğine işaret ettiğini belirtmektedir.³⁸

- Yolculuk için besin edinin. Kurtûbî, âyetin nüzûl sebebi nedeniyle bu görüşte olduğunu belirtmiştir.³⁹

- Hem dünyevi hem de uhrevi azık edininiz. Cessâs bu görüştedir. Ona göre âyetteki ilgili ifade ne dünyevi ne de uhrevi azık manasına tahsis edilebilir.⁴⁰

Nüzûl sebebinden yola çıkarak “وتزودوا” azık edinin” ifadesinin “yolculuk için azık edinin anlamına” geldiğini söyleyenler azık olmaksızın haccedilemeyeceğini söylerken “ahiret için salih amel, takva edininiz” anlamına geldiğini söyleyenler haccedebileceğini çünkü hakkıyla tevekkül edilirse kuşlara verildiği gibi rızkın verileceğini ifade etmişlerdir.⁴¹

4- Bağlam

³³ Süyûtî, *El-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/107; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1957), 1/22; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 113.

³⁴ Başka rivâyet de Irak halkı olarak da nakledilmiştir. Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/36.

³⁵ Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/531.

³⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/411.

³⁷ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, ed. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 2/291.

³⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 2/290.

³⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/411.

⁴⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/374.

⁴¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/174; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 291-292.

Âyetlerin doğru anlaşılmasında önemli hüviyete sahip etkenlerden bir tanesi de kuşkusuz âyetin öncesi ve sonrası ile olan bağlamıdır. Uzun bir âyette veya kısa sûrelerde art arda gelen birkaç âyetin doğru anlaşılabilmesi onların bir bütün olarak ele alınmasına bağlıdır. Âyetin ortasında yer alan bir ifade tek başına okunduğu zaman, ilgili ifadenin anlam bütünlüğü açısından eksiksiz olduğu; dolayısıyla öncesiyle veya sonrasıyla bir ilişkisi olmadığı düşünülebilir. Fakat öncesinde ve sonrasında yer alan diğer ifadelerle birlikte okunduğunda, anlamının değişebildiği bariz bir şekilde görülebilir.⁴² Hal böyle olunca âyetin öncesinde ve sonrasında yer alan diğer âyetlerin de okunması, âyetin bir bütün olarak anlaşılması açısından önem arz eder. Şayet âyetin bağlamı göz önünde bulundurulmaz ise Kur’ân’ın iletlediği mesaja aykırı bir hüküm elde edilebilir.

Âyetlerin farklı şekillerde anlaşılmasında bağlamın bir diğer tabirle siyâk ile sibâkın önemli etkisi olduğuna örnek olarak Nisâ sûresi 3. ve 129. âyetleri verilebilir.

Nisa sûresi 3. âyette şöyle buyrulmaktadır: “Yetimler hakkında adaletli olamayacağınızdan endişe ederseniz hoşunuza giden kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın. Adaleti sağlayamayacağınızdan endişe ederseniz o zaman bir tane ile ya da cariyelerinizle yetinin. Böyle yapmanız haktan sapmamanız için daha uygundur.”

Nisâ sûresi 129. Âyette ise şöyle buyrulmaktadır: “Hırs gösterseniz de kadınlar arasında adaleti asla sağlayamazsınız. Bari birine bütün bütün meyledip de diğerini askıda gibi bırakmayın. Eğer arayı bulur ve takvalı olup korunursanız, şüphesiz Allah da Gafur’dur/günahları çokça bağışlayıp siler, Rahim’dir/çok merhametlidir.”

Görüldüğü üzere, Nisa sûresi 3. âyette adalet şartıyla çok evlilik helal kılınmış iken aynı sûrenin 129. âyetinde adaletin temin edilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bağlam ihmal edildiğinde Kur’ân’ın çok evliliğe izin verip vermemesinden daha ziyâde, Kur’ân’da çelişki ve ihtilaf bulunduğu dair zan desteklenmektedir. Çünkü ilk âyette adaleti temin edebilirsiniz dörde kadar evlenebilirsiniz diye buyrulmakta iken aynı sûrenin bir diğer âyetinde “Hırs gösterseniz de kadınlar arasında adaleti asla sağlayamazsınız” buyrulmaktadır. Müslümanların bir kısmı tarafından Nisa 3. ile Nisa 129. âyetleri arasında bir nevi mantık kontağı yapmak suretiyle tek kadınla evliliğin Kur’ân-ı Kerîm’de emredildiği savunulmaktadır.⁴³ Âyetler bağlamları içerisinde ele alındığında söz konusu durumların hiçbirisinin bahse konu olmayacağı söylenebilir. Çünkü Nisâ sûresinin üçüncü âyeti bağlamıyla birlikte mütâlâa edildiğinde bu âyetteki adalet koşulunun bayanlara mehirlerinin ödenmesi gibi zahirî haklarla ilgili olduğu müşahede edilmektedir. Bu, yapılması mümkün ve de gerekli bir durumdur. İkinci âyetin ise, hanımlara karşı

⁴² Ali Bakkal, “Tarihten Günümüze Kur’an İlimleri ve Tefsir Usülü” (Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur’an Ve Tefsir Akademisi, 2009), 14.

⁴³ Mustafa Ünver, *Kur’an’ı Anlamada Siyâkın Rolü* (Ankara: Sidre Yayınları, 1996), 138-139.

duyulan duygu, ilgi, sevgi gibi manevî konularla ilgili bir akışta geçtiği görülmektedir. Bu, âyetin “Bari birine bütün bütün meyledip de diğerini askıda gibi bırakmayın” ifadesinden de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Yüce Allah'ın “Hırs gösterseniz de kadınlar arasında adaleti asla sağlayamazsınız” diye buyurduğu husus, erkeklerin hanımlarına karşı besledikleri sevgi ve aşk ile ilgilidir. Bu da insan tabiatına aykırı olmayan bir yargıdır.⁴⁴

5- Lafzın Âm ve Hâs Olması

Âm, kapsamına giren bütün fertleri istisnasız olarak kapsayan lafızdır. Âm lafzın kuşattığı fertlerden bir kısmının hariçte tutulmasına, diğer bir ifadeyle âm lafzın kapsamının daraltılmasına tahsis denir. Mütakellimûn ekolü usul âlimlerinin ekserisine göre âm lafzın delâleti esas itibariyle zan ifade eder. Zira çok azı dışında Kur'ân ve sünnetin âm lafızları tahsise uğramıştır. Bu yönüyle tahsis göz ardı edilemeyecek bir ihtimaldir. Fukahâ ekolü usûl bilginleri ile diğer bazı mütakellimûn ekolü usulcülerine göre ise tahsis edilmediği sürece âm lafzın delâleti katidir. Bu ihtilâfın sonucu olarak mütakellimûn ekolü usulcülerin ekserisine göre Kur'ân-Kerîm'in âm ifadeleri ahâd haber ve kıyas gibi zan ifade eden delillerle tahsise uğrayabilir. Çünkü Kur'ân'ın umûm ifade eden birçok âyeti ahâd haberle ve kıyasla tahsis edilmiştir. Fukahâ ekolüne göre ise âm lafzın delâleti kati olduğu için başlangıçta haber-i vâhid ve kıyasla tahsis edilmez. Lakin kati bir delille tahsise uğrayabilir. Ancak âm lafız bir defa tahsise uğrayınca geri kalan fertlerine artık delâleti zannî olacağından, daha sonra haber-i vâhid ve kıyasla da tahsise uğraması söz konusu olabilir.⁴⁵ Hâs ise tek bir vaz' ile tek bir anlama yahut sınırlı sayıdaki fertlere delâlet eden lafızdır. Fukahânın kahir ekseriyetine göre has bir kelimenin anlamı aslı itibariyle açıktır ve ek bir izaha gereklilik duymamaktadır. Hassın vaz' olduğu manaya kesin bir şekilde delâlet edeceği ve hilâfına bir delil olmadığı sürece başka bir anlama çekilemeyeceği hususunda da görüş birliği bulunmaktadır.⁴⁶

Lafzın âm mı yoksa hâs mı olduğu hususundan farklı fikhî görüşler sâdır olmuştur. Bunlar örnek olarak En'âm sûresi 121. âyet verilebilir: “Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır. Şeytanlar kendi dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için bilgi fısıldarlar. Eğer siz onlara itaat ederseniz siz de müşrik olursunuz.”

⁴⁴ Ünver, *Kur'an'ı Anlamada Siyâkın Rolü*, 139-140.

⁴⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdusselam Abdüşşâfî (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 224-225; Muhammed el-Ferâmürz b. Ali Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl İlä İlmî'l-Usûl*, çev. Davut İltaş (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2019), 86-87; Ali Bardakoğlu, “ÂM - TDV İslâm Ansiklopedisi” (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989), 2/552-553; Muhammed Mustafa Zuhaylî, *el-Vecîz fi Usulî'l-Fikhi'l-İslâmî* (Dimeşk: Dâru'l-Hayr, 2006), 55-60.

⁴⁶ Ebû'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî İbnu's-Sâ'âtî, *Bedî'u'n-nizâm: Nihâyetü'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, ed. Sa'id b. Garîr b. Mehdî es-sulemî (Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, 1985), 423-425; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl İlä İlmî'l-Usûl*, 38; Ferhat Koca, “Has - TDV İslâm Ansiklopedisi” (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), 16/264-267.

“Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır” emrinin Müslüman ve gayrimüslim herkesi kapsayıp kapsamadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Konuyla ilgili öne çıkan görüşler şöyledir:

- Şayet Müslüman hayvanı keserken unutarak besmele getirmedi ise kestiği yenilir. Eğer bilerek besmele getirmediyse kestiği yenilmez. İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Hasen Hay (ö. 168/784-85), İmam Mâlik (ö. 179/795) gibi âlimler bu görüştedir.⁴⁷
- Âyet umûm ifade eder, bu nedenle unutarak dahi olsa besmeleyi terk eden kimsenin kestiği yenilmez. Sahâbeden Abdullâh b. Ayyâş b. Ebî Rebîa, tâbiîlerden İbn Sîrîn (ö. 110/729) ve Nâfi’ (ö. 117/735) bu görüştedir.⁴⁸
- Müslüman besmele getirmeyi ister bilerek ister unutarak terk etmiş olsun kestiği yenilir. İmam Şâfiî ve Hasan-ı Basrî bu görüştedir.⁴⁹

Cessâs, âyetin zâhirinin besmelenin terkinin bilerek veya unutarak olması arasında bir ayırım yapmaksızın kesileni haram kıldığını fakat âyetin delâletinden unutma suretiyle besmelenin terkinin kastedilmediğinin anlaşıldığını belirtmektedir.⁵⁰

6- Hakikat ve Mecaz

Bir sözcüğün hakiki manada mı yoksa mecazi manada mı kullanıldığının belirleyicisi onun kullanımıdır. Bir kelime veya ifade vaz’ olduğu manaya işaret edip etmemesine göre hakikat ya da mecaz ismini almaktadır. Örneğin “salât” sözcüğünün dini terminolojide vaz’ olduğu (hakikî) mana “belli erkân ve şartlarla eda edilen ibadet” olmasıdır. İlgili sözcük dinî terminolojide bu manada kullanılırsa hakikat, aynı literatürde “dua” manası kastedilerek kullanılırsa mecaz konumunda olur. Buna mukabil salât kelimesinin sözlükte konulduğu mana “dua” olduğu için dini terminolojide “ibadet” anlamında kullanılırsa mecaz olur. Mecazın olduğunu söyleyebilmek için hakiki manadan mecazi anlama nakil ve her ikisi arasında bir alâka (münasebet/ittisâl/ilinti) gereklidir. Hakiki anlam asıl, mecaz ise onun bir parçasıdır. Bu nedenle her mecazın bir hakikatinin olması gereklidir.⁵¹ Âlimlerin geneli her ne kadar Kur’ân’da mecaz mananın olduğunu kabul etse de ilk dönemlerden itibaren çeşitli gerekçelerle “Kur’ân’da mecaz yoktur” diyenler de bulunmaktadır. Bu görüşte olan âlimlerin, dayanaklarından bir tanesi şöyledir: Kişi, hakikati söylemekten çekindiği zaman mecazi manalara yönelir, Allah için de bu durum söz konusu değildir.⁵²

⁴⁷ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3/7; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/75.

⁴⁸ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3/7; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/75.

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/75.

⁵⁰ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3/8.

⁵¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl* (Vizâretü’l-Evkâfi’l-Kuveytiyye, 1994), 46-48; İsmail Durmuş, “Mecaz- TDV İslâm Ansiklopedisi” (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), 28/217-220.

⁵² Daha fazla ayrıntı için bkz. İsmetullah Sami, *İslam Hukuk Usulünde Mecaz* (İstanbul: Marmara Üniversitesi

Âyetteki ifadenin hakiki manada mı yoksa mecazi manada mı kullanıldığı ile ilgili üretilen fikhî ihtilafın hükme yansımalarına örnek olarak Nisâ sûresi 43. âyet verilebilir. “Ey iman edenler! Siz sarhoş olduğunuzda ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.”

Namaza yaklaşmayın ifadesinin hakiki anlamı namazın kendisi iken mecazi anlamı namazın kılındığı yerler yani mescitlerdir. Âlimlerin bir kısmına göre hakiki anlam kastedilmiş iken bir kısmına göre mecazi anlam kastedilmiştir.⁵³ İmam Ebû Hanîfe’ye göre kastedilen anlam hakiki anlamdır. İmam Şâfi’ye göre ise mecazi anlamdır.⁵⁴

Cessas, bir ifadeyi hakiki anlama hamletmek mümkün olduğu sürece mecazi anlama hamledilemeyeceğini, ancak bir delil olursa mecazi anlama hamledilebileceğini, söz konusu âyetle ilgili de bir delil olmadığı için âyetteki ifadenin hakiki anlama hamledileceğini belirtmektedir.⁵⁵

7-Mutlak ve Mukayyed

Mutlak, belirli olmayan bir ferdi ya da fertleri gösteren, bir sıfatla kayıtlanmamış hâs bir lafızdır. Dolayısıyla delâlet ettiği tüm fertleri çağrıştırmaktadır. Mutlak ile âm arasında şöyle bir ayırım vardır: Mutlak konulduğu anlam itibariyle delâlet ettiği fertlerden herhangi birini ifade ederken, âm ise delâlet ettiği fertlerin tamamını kuşatır. Örneğin “Bir köle azad etmek”⁵⁶ ifadesi, azad edilecek kölenin mümin olup olmamasına veya birden çok olmasına işaret etmez. Yalnızca bir kölenin azad edilmesine işaret eder. “Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun”⁵⁷ âyetindeki “*boyunları*” sözü âm olup bütün inkâr edenleri kapsar. Mukayyed, bir sıfatla kayıtlanmış lafız olup takyidi üzere cari olur. Buna bağlı olarak da kat’î hüküm ifade eder. Örneğin “*zihâr*’ın hükmü izah edilirken “Köle azat etme imkânı bulamayan, hanımıyla ilişkide bulunmadan önce aralıksız iki ay oruç tutmalıdır”⁵⁸ âyetindeki iki ay ifadesi *aralıksız* kaydı ile mukayyedir. Mutlak ve mukayyeddin hükümleri ve de sebepleri bir ise mutlak mukayyede hamledilir. Hükümleriyle sebepleri ayrı ise mutlak mukayyede hamledilemez. Sebepleri bir, fakat hükümleri farklı olduğunda mutlak mukayyede hamledilemez. Hükümleri bir, sebepleri farklı olduğunda ise mutlak mukayyede hamledilemez. Bu durumda mutlak itlak üzere, mukayyed de takyidi üzere kendi konularında geçerli olur. Bu Hanefî mezhebine ait

İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 170-178; Ayşe Betül Oruç, “Hakiki ve Mecazi Yorumlar Bağlamında Sema ve Arza Canlılık Atfeden Ayetler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (15 Mart 2021), 86-107.

⁵³ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 1/116.

⁵⁴ Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 2/458.

⁵⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 2/257.

⁵⁶ Mâide 5/89.

⁵⁷ Muhammed 47/4.

⁵⁸ Mücâdele 58/4.

görüştür. Şafî mezhebine göre ise bu durumda mutlak ıtlak üzere kalmayıp mukayyede hamledilir.⁵⁹

Mutlak ve mukayyedin âyetlerden farklı fikhî hüküm elde edilmesini sağladığına örnek olarak Mâide Sûresi 89. âyet verilebilir:

“Allah sizi sözün gelişi yaptığınız yeminlerinizle sorgulamaz, ama kasıtlı yeminlerinizle sorgular. Bunun kefâreti, kendi çoluk çocuğunuzla yedirdiklerinizin ortalamasından on fakiri doyurmak veya onları giydirmek ya da bir köleyi özgür kılmaktır. Bulamayan üç gün oruç tutar. İşte yemin edip yerine getirmemenizin kefâreti budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah size âyetlerini böyle açık seçik bildiriyor ki, şükredebilesiniz.”

Bu âyette geçen “bir köleyi özgür kılmaktır” ifadesi gayrimüslimleri kapsayacak şekilde mutlak olarak gelmiştir. Bununla birlikte adam öldürme kefâretinin belirtildiği Nisâ sûresi 92. âyette “Hata ile olması hariç, bir mümin bir mümini asla öldüremez. Bir mümini hata ile öldüren, mümin bir köleyi hürriyetine kavuşturur ve ailesine teslim edilecek bir diyet öder. Onlar bağışlarsa gerek kalmaz.” köle azat etmek ifadesi “mümin” kaydı ile takyîd olunmuştur. İmam Ebû Hanîfe’ye göre yemin kefâretindeki mutlak ifade ıtlak üzere cari olur. Dolayısıyla gayrimüslim köle de kefâret olarak azad edilebilir.⁶⁰ Mâlikî ve Şâfiîlere göre ise yemin kefâretindeki mutlak ifade “mümin” ile takyîd olunur. Dolayısıyla azad edilecek kölenin Müslüman olması şarttır.⁶¹

8. Mücmel

Mücmel, söyleyen tarafından açıklanmadıkça anlamı net olarak anlaşılmayan kapalı bir lafızdır. Hüküm ifade eden âyetlerin çoğunluğu mücmeldir. Âyetlerde hüküm ifade eden mücmel kelimeleri Hz. Peygamber (a.s) açıklamıştır. Mücmel lafzı, söyleyen kişi izah edilinceye kadar beklemek, yeterli kadar açıklama yapılmadığında kastedilenin ne olduğunu düşünmek ve araştırmak gerekir. Mücmel lafız, söyleyen tarafından bütünüyle açıklanırsa, müfesser hale gelir ve onunla amel etmek gerekli olur. Mesela, Hz. Peygamber (a.s.), “*ben nasıl namaz kılyorsam, siz de öyle kılın*” demiştir. Bu ifadeyle, mücmel olan

⁵⁹ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî Şîrâzî, *el-Lüma‘ fi usûli’l-fıkh* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 43-44; İmâmü’l-Haremeyn Ebû’l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh et-Tâî en-Nisâbü’rî Cüveynî, *et-Telhîs fi usûli’l-fıkh*, thk. Abdullah Cevlem Neybâlî - Ömeri Beşir Ahmed (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, ts.), 166-168; Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısri Karâfi, *el-İkdu’l-Manzûm fi’l-husûs ve’l-umûm*, ed. Ahmet el-Hatim Abdullah (Mısır: Dâru’l-Kutubî, 1999), 139-140; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002), 174-177; Mehmet Macit Sevgili, “Elfâz Bahsi Kaynaklardan Hüküm Çıkarma (İstidlâl) Yöntemleri”, *İslam Hukuk Usulü*, ed. Mehmet Macit Sevgili (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022), 204-208.

⁶⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, 4/354.

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/280-281; Reşid Rızâ, *Tefsîrü’l-Menâr* (el-Heyetül-Mısriyye’l-Amme Lil-Kuttâb, 1990), 7/33.

“salat” lafzını müfesser hale getirmiştir. Mücmel lafız, şayet zannî bir surette izah edilirse ona da müevvel denir.⁶² Mücmelin sebepleri/çeşitleri şöyledir:⁶³

1-Kullanıldığı anlamın yeterince yaygın olmaması (garâbet) nedeniyle mücmel olan lafızlar.

2-Kelime anlamı bilinen ancak hüküm koyucunun kastettiği özel bir manaya nakledilmesi nedeniyle mücmel lafızlar.

3- Birbirine eşit birden fazla anlama gelen ve bunlardan hangisinin tercih edileceğini ifade eden bir karinenin peyda edilmemesi nedeniyle mücmel olan lafızlar. Bir diğer ifadeyle birden fazla vaz’ ile birden fazla manaya gelen müşterek (eş anlamlı) lafzın manalarından birinin diğerine tercih edilememesi.

Mücmel nedeniyle âyetlerden farklı fikhî hüküm elde edilmesine örnek olarak Bakara sûresi 228. Âyet örnek olarak verilebilir: “ *وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ* / Boşanmış kadınlar, kendi başlarına üç kur’ beklerler.” Âyette geçen “kur” sözcüğü hem hayz anlamına hem de tuhr anlamına muhtemeldir. Âyetten murad edilen mananın ne olduğuyla ilgili ilk dönemlerden itibaren tartışmalar vuku bulmuştur.⁶⁴ Cessâs, “kur” kelimesi şayet her iki anlama muhtemel olmasaydı selef âlimlerinin her iki manaya tevîl etmeyeceklerini belirtmektedir.⁶⁵ Mâlikî ve Şâfiîler âyetten maksadın tuhr olduğunu, Hanefîler ise hayz olduğunu çeşitli delillerle belirtmektedirler.⁶⁶ Bazı âlimler “kur” kelimesinin müşterek olmasından ötürü her iki anlamda da kullanılmasını doğru bulmuştur. Şevkânî (ö. 1250/1834) bu görüştedir.⁶⁷

9. Hurûf-u Meânî

Yalnız kullanıldığında herhangi bir mana taşımayıp diğer sözcüklerle (isim ve fiillerle) beraber kullanıldıklarında anlam bildiren harflerdir. Bu harfler “Mâna harfleri” olarak bilindiği gibi terkip içerisinde isimleri fiillere bağladıkları veya fiillerle isimler arasında bir mana ilişkisi kurulmasında aracılık vazifesi yaptıklarından dolayı “rapt harfleri” (bağlaç) ve “edevât” adıyla da bilinmektedir. Bu harflerin cümle içinde yerine

⁶² Muhammed b. Alî b. Tayyib Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *Mu'temed fî usûli'l-fikh*, thk. Halil el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403), 1/293; Muhammed b. el-Hüseyin el-Ferrâ'Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî (Riyad: b.y., 1990), 1/143; İbnu's-Sâ'âtî, *Bedî'u'n-nizâm*, 2/489-490; Atar, *Fıkah Usûlü*, 214-215.

⁶³ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Cebâbir Feyyâz el-Alvânî (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 3/155-157; Ebû Muhammed Cemâluddîn İsnvî, *Nihâyetü's-sûl Şerhu Minhâc'ul-vuşûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, ts.), 1/225; Ferhat Koca, “Mücmel - TDV İslâm Ansiklopedisi” (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), 31/453-454.

⁶⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/250.

⁶⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/441.

⁶⁶ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/372; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/441; Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/152.

⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammedes-San'ânî el-Yemenî Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye Min 'ilmi't-Tefsîr*. (Beyrut: Daru İbn Kesir, 1414), 1/270-271.

getirdikleri fonksiyona göre birçok türü bulunmaktadır: Cer, cezm, istifhâm, cevâb, atıf, te’kîd, tenbîh, masdar, kasr, nasb, istisnâ, nidâ, şart, teşbîh, sıla, taleb bunlardan bazısıdır.⁶⁸

Harfler çeşitli manalara gelebildiği için hangi mananın esas alınacağı ihtilaf konusu olmuştur. Örneğin “vâv/و” harfi atıf görevi görürken en çok “cem’/جمع” anlamı ifade eder. Bazen de bu anlamın dışına çıkar, ya “Ev/او” harfi ya da “me’a/مع” harfi anlamlarında kullanılır. “vâv” harfi bazen de asıl görevi olan atıf görevinden sıyrılarak ya “ibtidâ/ابتداء” ya da “hâl/حال” görevi de görür.⁶⁹ Bunlardan başka “vâv/و” harfi, “kasem/قسم”, “cevâb/جواب”, “rubbe/رب” ve “be/ب” anlamlarında da kullanılır.⁷⁰

Hurûf-u meânî sebebiyle âyetlerden farklı fikhî hüküm elde etmeye örnek olarak Mâide sûresi 6. âyet verilebilir: “Ey iman edenler, namaza kalktığınızda yüzünüzü ve dirseklerinize kadar ellerinizi, başınızı da mesh edip topuklarınıza kadar ayaklarınızı yıkayın.”

Bu âyetteki “vâv” harfinden yola çıkarak namazda tertibin gerekli olduğunu söyleyenler olduğu gibi gerekli olmadığını söyleyenlerde vardır. Hanefiler ve Mâlikîler başta olmak üzere âlimlerin bir kısmına göre tertib farz değildir. Onların bu konudaki gerekçelerinden bir tanesi âyette geçen “vâv” harfinin tertib anlamına gelmemesidir.⁷¹ Şâfiîlere ve Hanbelîlere göre ise tertib farzdır.⁷² Gerekçelerinden bir tanesi “vav” harfinin hem şer’an hem lugaten tertib anlamına gelmesidir.⁷³

Sonuç

Bu çalışmada ulaşılan sonuçları kısaca şu şekilde maddeleyebiliriz:

- Fıkıh âlimleri bir ahkâm âyetinin, daha net anlaşılması için güç yönlerini açıklamak suretiyle tefsir etmiştir. Yaptıkları tefsirlerde birbirlerinden farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kur’ân-Kerîm’in ve onun dili olan Arapçanın sahip olduğu ifade zenginliğinin farklı yorumların elde edilmesine olanak sağladığı söylenebilir.
- Ahkâm âyetleriyle ilgili âlimler tarafından elde edilen farklı yorumların sahâbe döneminden itibaren başladığı müşahede edildi.
- Ahkâm tefsirlerinde geçen farklı fikhî görüşlerde her görüş sahibinin genellikle sahâbeden ve tabiinden bir dayanağının bulunduğu görüldü.

⁶⁸ İsmail Durmuş, “Harf” TDV İslâm Ansiklopedisi” (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), 163.

⁶⁹ Fatih Orhan, *Arap Dilinde Hurûfu’l-Meânî Ve Fikhî İhtilaflardaki Rolü* (Adana: Giriş Basımevi, 2014), 6.

⁷⁰ Orhan, *Arap Dilinde Hurûfu’l-Meânî Ve Fikhî İhtilaflardaki Rolü*, 18.

⁷¹ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/451-452.

⁷² Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/98.

⁷³ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî Mâverî, *el-Hâvi’l-kebîr*, thk. Alî Muhammed Mu’avvad - Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999), 1/139.

- Ahkâm tefsirlerinde geçen farklı fikhî görüşlerin temellendirmesinin çok kuvvetli olduğu, dolayısıyla bir görüşü delilleri nedeniyle diğer görüşe tercih etmenin hiç kolay olmadığı saptandı.

- Müfessirin mensup olduğu mezhebin ahkâm âyetlerinin yorumlanmasında kuvvetli bir aktör olduğu söylenebilir. Söz gelimi bir rivâyetin kabul edilmesi ve onun etrafında yorumlamanın gerçekleşebilmesi için o rivâyetin müfessirin mezhebinin temel kabullerine aykırı olmaması gerekir.

- Ahkâm tefsirlerinin farklı fikhî yorumlar dışında şekilsel olarak da birbirinden ayrılabilirlikleri görüldü. Örneğin aynı mezhebe mensup olan Tahâvî ve Cessâs'ın Ahkâmü'l-Kur'ân tefsirleri şekilsel olarak birbirinden ayrıdır. Tahâvî'nin fıkah bablarına göre tertip edilmiş iken Cessâs'ın Sûre ve âyet esasına göre tertip edilmiştir.

- Gerek izledikleri metoda gerekse sahip oldukları verilere gerekse de yetiştikleri ve edindikleri eğitime bağlı olarak âlimlerin ahkâm âyetlerini birbirinden farklı yorumladıkları görüldü.

- Fakîhlerin fıkah usulü konusundaki kabullerinin âyetlerin yorumlanmasında ve buna bağlı olarak farklı hükümler elde edilmesinde kayda değer etkenlerden olduğu müşahede edildi.

- Ahkâm âyetleriyle ilgili muhtelif yorumlamaların meydana gelmesinde birden çok faktörün etkili olabileceği, buna bağlı olarak tek bir etkenin bütünüyle baz alınmasının hataya yol açma ihtimalinin olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır.

- Fukahânın ahkâm âyetleriyle ilgili ihtilâflarının ümmet için hem zenginlik hem de kolaylık sağladığı söylenebilir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*. ed. Ali Abdalbârî Atıyye. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2002.
- Bağış, Mehmet. “Ahkâm Âyetlerinin Tefsirinde Mezhebe Bağlılık (Beydâvî ve Nesevî Örneği)”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/23 (15 Aralık 2019), 630-655. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.597175>
- Bakkal, Ali. “Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü”. Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an Ve Tefsir Akademisi, 1. Basım, 2009.
- Bardakoğlu, Ali. “ÂM - TDV İslâm Ansiklopedisi”. 2/552-553. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. ed. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-usûl*. Vizâretü'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1994.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh et-Tâî en-Nisâbü'rî. *et-Telhîs fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullah Cevlem Neybâlî - Ömeri Beşir Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.
- Çetiner, Bedreddin. “Ahkâmü'l-Kur'ân - TDV İslâm Ansiklopedisi”. 1/551-552. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl - TDV İslâm Ansiklopedisi”. 11/360-362. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Durmuş, İsmail. “Harf - TDV İslâm Ansiklopedisi”. 158-163. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Durmuş, İsmail. “Mecaz- TDV İslâm Ansiklopedisi”. 28/217-220. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-Muhît*. ed. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ'. *el-'Udde fî usûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî. Riyad: b.y., 2. Basım, 1990.
- Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Alî b. Tayyib. *Mu'temed fî usûli'l-fikh*. thk. Halil el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403.
- Ensari, Abdurrahman. “Sebeb-i Nüzûlün Tesbit ve Tercih Kuralları”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (12 Mayıs 2015), 69-91.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdusselam Abdüşşâfî. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1993.
- Güngör, Mevlüt. *Kur'ân Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi ile İlk Fıkhi Tefsir*. İstanbul: Bayrak Matbaası, 1. Basım, 1996.
- İbn Teymiyye, Ebî'l Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Mukaddime fî usûlî't-tefsîr*. Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, 1980.
- İbnu's-Sâ'âtî, Ebû'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî. *Bedî'u'n-nizâm: Nihâyetü'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. ed. Sa'id b. Ğarîr b. Mehdî es-sulemî. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1985.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.

- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâluddîn. *Nihâyetu's-sûl Şerhu Minhâc'ul-vuşûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *el-İkdu'l-Manzûm fi'l-husûs ve'l-umûm*. ed. Ahmet el-Hatim Abdullah. Mısır: Dâru'l-Kutubî, 1999.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-Zunûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kiyâ el-Herrâsî, Ebü'l-Hasen Şemsülişlâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed et-Taberî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. ed. Mûsâ Muhammed Ali Abd Atiyye İzzet. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1405.
- Koca, Ferhat. “Has - TDV İslâm Ansiklopedisi”. 16/264-267. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Koca, Ferhat. “Mücmel - TDV İslâm Ansiklopedisi”. 31/453-454. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfeys. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr. *Tefsîru'l-Mâturîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Alî Muhammed Mu'avvad - 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Molla Hüsrev, Muhammed el- Ferâmurz b. Ali. *Mîrkâtü'l-Vusûl İlâ İlmi'l-Usûl*. çev. Davut İltaş. İstanbul: Muallim Neşriyat, 1. Basım, 2019.
- Narol, Süleyman. *Mezhep Mensubiyetinin Kur'ân'ı Anlamaya Ve Yorumlamaya Etkisi (eş'ariyye Ve Mu'tezile Örneği)*. Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Orhan, Fatih. *Arap Dilinde Hurûfu'l-Meânî Ve Fıkhî İhtilaflardaki Rolü*. Adana: Giriş Basımevi, 2014.
- Oruç, Ayşe Betül. “Hakiki ve Mecazi Yorumlar Bağlamında Sema ve Arza Canlılık Atfeden Ayetler”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (15 Mart 2021), 85-112. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.835082>
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *el-Mahsûl*. thk. Tâhâ Cebâbir Feyyâz el-Alvânî. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1997.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb et-Tefsîrü'l-kebîr*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Reşîd Rızâ. *Tefsîrü'l-Menâr*. el-Heyetül-Mısriyye'l-Amme Lil-Kuttâb, 1990.
- Sami, İsmetullah. *İslam Hukuk Usulünde Mecaz*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Sevgili, Hamit. *İmam Buhari*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Sevgili, Mehmet Macit. “Elfâz Bahsi Kaynaklardan Hüküm Çıkarma (İstidlâl) Yöntemleri”. *İslam Hukuk Usulü*. ed. Mehmet Macit Sevgili. İstanbul: Beyan Yayınları, 2022.
- Soyarslan, Zeyneb. *Tahâvî (ö.321/933) ve Cassâs (ö.371/981) Örneğinde İki Hanefî Ahkâm Tefsirinin Mukayesesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Süyûrî, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Mikdâd b. Abdillâh b. Muhammed b. el-Hüseyin es-*Kenzu'l-İrfân fi Fıkhî'l-Kur'ân*. Tahran: el-Mektebetü'l-Murtadâviyye, 1373.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *El-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. el-Heyetü'l-Mısriyye'l-Amme Lil-Kuttâb, 1974.

- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammedes-San'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye Min 'ilmi't-Tefsîr*. Beyrut: Daru İbn Kesir, 1. Basım, 1414.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî. *el-Lüma' fî usûli'l-fıkh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Tahâvî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. ed. Sadettin Ünal. İstanbul: TDV Yayınları, 1. Basım, 1995.
- Ünver, Mustafa. *Kur'an'ı Anlamada Siyâkın Rolü*. Ankara: Sidre Yayınları, 1996.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1957.
- Zuhaylî, Muhammed Mustafa. *el-Vecîz fî Usuli'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Dımeşk: Dâru'l-Hayr, 2006.